

Raluca Brăescu

INTENSITATE ȘI COMPARAȚIE ÎN LIMBA ROMÂNĂ VECHĂ*

1. INTRODUCERE

În tradiția interpretării românești (GLR 1966, Avram 1997, GALR 2005), gradarea (reprezentată deopotrivă prin comparație și intensitate) este o categorie gramaticală morfologică a adjectivului și a adverbului. Această categorie are mai multe trepte exprimate analitic, prin mărci mai mult sau mai puțin gramaticalizate: comparativ de superioritate (*mai... decât*), de inferioritate (*mai puțin... decât*), de egalitate (*tot așa de / la fel de... ca*), superlativ relativ de superioritate (*cel mai... dintre*), de inferioritate (*cel mai puțin... dintre*) și superlativ absolut (*foarte*).

Cele mai multe studii din lingvistica românească se opresc asupra inventarului de mijloace de gradare din limba actuală (Pană Dindelegan 1992, 2003, Lüder 1996, Mîrzea Vasile 2012) sau asupra unor aspecte punctuale ale construcțiilor gradate (GALR 2005 despre complementul comparativ, Zafiu 2006 despre construcțiile comparative, Cornilescu 2008, 2009 despre interpretarea conectorului *decât* sau despre grupurile de măsură din construcțiile comparative, Nicolae 2015 despre interpretarea constituentului *cel*).

Este larg acceptată ideea că, treptat, categoria gradării și-a diversificat mijloacele de expresie. Observațiile anterioare se opresc mai ales asupra comparației dintre sistemul gradării din limba română actuală și sistemul gradării din latină. În cele ce urmează, propunem o analiză a structurilor gradate în limba română veche, printr-o cercetare diacronică a unui corpus reprezentativ de texte românești, originale și traduse (cele mai multe din prima perioadă, din secolul al XVI-lea).

Obiectivul acestei cercetări este unul descriptiv; ne interesează să surprindem fenomenele de recategorizare a unor operatori de gradare prin prezentarea variației sintactice a tiparelor. Deși gradarea este o proprietate transcategorială (Cornilescu 2009), prezentă pentru orice predicat scalar (adjectiv, adverb, dar și nume, verb sau grup prepozițional), ne oprim îndeosebi asupra construcțiilor cu adjective și cu adverbe. Care este statutul unităților utilizate ca operatori de gradare și care este interpretarea gramaticală și semantică a structurilor gradate în stadiul vechi al limbii române, aceasta este întrebarea la care încercăm să găsim un răspuns în continuare.

* Acest articol a fost realizat în cadrul proiectului „Cultura română și modele culturale europene: cercetare, sincronizare, durabilitate”, cofinanțat de Uniunea Europeană și Guvernul României din Fondul Social European prin Programul Operațional Sectorial Dezvoltarea Resurselor Umane 2007–2013, contractul de finanțare nr. POSDRU/159/1.5/S/136077.

Articolul este structurat în două părți. În prima parte, vom urmări structurile prin care se realizează intensitatea forte (structurile cu superlativ absolut), iar în partea a doua vom prezenta construcțiile comparative prin detașarea tiparelor din textele vechi. Punem în discuție și existența construcțiilor cu superlativ relativ în prima perioadă a corpusului de limbă veche. Pentru fiecare categorie înregistrată, vom încerca să marcăm, în egală măsură, nivelul ridicat de variație sintactică, de ambiguitate (semantică) și instabilitatea topicii în cadrul tiparelor de gradare, acestea fiind trăsături generale ale limbii române vechi.

2. INTENSITATEA

Numeroase cercetări anterioare pun în evidență faptul că, treptat, categoria gradării (și, în cadrul ei, cea a intensității) și-a diversificat mijloacele de expresie (Frâncu 2009, Mîrzea Vasile 2012, Stan 2013, Stoica 2015, între alții). Observațiile se opresc mai ales asupra comparației dintre sistemul gradării din limba română actuală și sistemul gradării din latină: superlativul absolut se forma sintetic în latina clasică (*-issimus, -a, -um / -issime*). Formele analitice din latina populară (adverbele: *multum, bene, valde, pulchre, oppido, forte, fortiter* etc.) s-au extins mai târziu, în conformitate cu tendința spre analitism și de reducere a flexiunii (ILR 1969, ELR 2001).

2.1. Superlativul absolut se exprima în româna veche prin mijloace lexicale, negramaticalizate sau parțial gramaticalizate. Stadiul incomplet de gramaticalizare poate fi pus în evidență, în primul rând, prin faptul că operatorii utilizați în epocă pentru marcarea superlativului unor adverbe sau adjective funcționează paralel ca adverbe autonome sintactic (adjuncți în grupul verbal).

Operatorul *mult* (< lat. MULTUM) este interpretat ca fiind specific superlativului la adjective în limba veche, dar neatestat cu acest rol pe lângă adverbe (Ciompec 1985). În exemplele de sub (1a,b), *mult* apare în ipostaza de operator de grad (marchează superlativul absolut al adjectivelor *păcătos*, respectiv *pohtitor*) și se caracterizează prin topica relativ fixată (poziție preadjectivală). În schimb, în exemplele (1c,d), *mult* funcționează ca adjectiv (nume predicativ), respectiv adverb (adjunct), autonome sintactic:

- (1) a. *Iară, de va fi mult păcătos și cu puțină minte* (CPrav.1560–2: 11^v)
 b. *Omul ce e mult pohtitor easte mai păcătos de toată lumea* (FD.1592–604: 595^f)
 c. *bunăitatea-le foarte era multă* (PO.1582: 46)
 d. *aicea mai mult să nu rămâneți* (PO.1582: 208)

Lat. MULTUM cunoaște evoluții diferite în limbile romanice: it. *molto*, prov., cat. *molt*, sp. *mucho/muy*, port. *muito/muy*, în care se păstrează ambele valori de origine, aceea de marcator al intensității și aceea de cuantificator. În franceza

veche, se consemnează o formă (*moult*) care se va pierde complet, în favoarea altor unități: *très* (ca intensificator) și *beaucoup* (*de*) (pentru cuantificare). Adverbul *multu* se folosește gramaticalizat în dialectul aromân (*mult mușat* – „foarte frumos”) și în cel meglenoromân (pentru analiza continuatorilor latinescului *MULTUM*, vezi Stoica 2015).

Treptat, româna va pierde valoarea neutră de amplificator a lui *mult*, păstrând-o cu precădere pe aceea de cuantificator: *mâncare foarte multă și foarte bună*. În limba actuală au rămas frecvente numai combinațiile cu adjective participiale: *o mamă mult iubită, o victorie mult așteptată*.

Foarte (< lat. FORTE), marcatorul specializat pentru superlativul absolut din limba actuală, are, în limba veche, un traseu complex. Gramaticalizarea sa ca marcă de superlativ este un proces lent, încheiat târziu, în secolul al XIX-lea (Brăescu 2015). Stadiul inițial în evoluția unității *foarte* este reprezentat de contextele în care acesta apare ca adverb modal, cu sensul „tare”, „mult”, în combinație cu verbe (2a,b). O accepție semantică paralelă a termenului apare în contexte prepoziționale („până la sfârșit”, „de tot”) (2c). Această utilizare poate fi interpretată ca o fază de tranziție către semnificația abstractă de marcă a superlativului, etapă prezentă în orice proces de gramaticalizare a unei unități lingvistice. Structura poate fi însă interpretată și ca o fază paralelă de semnificație abstractă sau ca o unitate paralelă, altfel spus ca un *foarte*₂. În contexte ca (2d,e), *foarte* indică intensitatea forte pentru adverbe și pentru adjective. Semnalăm, în special, contextul (2e), pentru că incidența lui *foarte* la adjective în epoca veche a fost pusă în discuție (Ciompec 1985):

- (2) a. *i se cade lui a se feri dinsa foarte ca și de o fată ce-are fi a lui* (Prav.1581: 223^v)
 b. **Foarte** mă rog domnitate și Dumnezeu să te veselească (DÎ.1600: L)
 c. *Smeriiu-me pânără la foarte, Doamne* (PH.1500–10: 106^v)
 d. *Cinstitul Petru vodă, ce a<u> fost domnu de Moldova, scris-au foarte bine cătră noi* (DÎ.1593: XCV)
 e. *elu o văzu și o iubi foarte, că era foarte frumoasă* (FD.1592–604: 614^v)

Din studiile despre gramaticalizare (Marchello Nizia 2006: 49), reținem observația că valoarea gramaticală dobândită de o unitate (în cazul de față, de marcă a intensității unei proprietăți) nu implică pierderea completă a funcțiilor sau a utilizărilor sale anterioare. Așa se explică prezența contextelor în care *foarte* are sensul și funcția originare chiar în texte din secolul al XIX-lea (Mîrzea Vasile 2012).

Tare (< lat. TALIS) se înregistrează mult mai frecvent ca marcator de grad pe lângă adjective (3a), în schimb apare relativ târziu cu adverbe (în texte din secolul al XVIII-lea, vezi Ciompec 1985). De asemenea, se pot identifica numeroase ocurențe ale lui *tare* autonom, adverbial (3b):

- (3) a. **tare cutremurat** cest nu e aicea altă (PO.1582: 95)
 b. *Și frații săi nu putea răspunde lui, așa tare se era spămîntați înaintea lui* (PO.1582: 159)

Prea, de origine slavă, apare deopotrivă ca adverb (4a) și ca marcă de intensitate forte (4b), utilizări continuate până în limba actuală în care unitățile funcționează ca omonime (4c,d). În plus, în limba actuală, la semnificația de superlativ a lui *prea* din construcțiile gradate (4d) se adaugă un sens suplimentar de exces, de depășire a limitelor, sens absent din textele vechi (vezi și GR 2013: 416):

- (4) a. *și acei oameni prea se spământară* (PO.1582: 65)
 b. *acesta prea mare oraș* (PO.1582: 39)
 c. *acești oameni prea exagerează*
 d. *o valiză prea grea*

Inventarul modificatorilor de gradare în limba veche (mai ales în textele de secol XVI) este foarte bogat. În afară de unitățile înregistrate în exemplele 1–4, apar și alte mecanisme de marcarea a intensității forte, dintre care unele au dispărut complet în limba actuală. Spre exemplu, *vârtos* apare frecvent cu adverbe încă din primele texte (ca și *foarte*) (5a), dar mai rar cu adjective (Ciompec 1985) (5b). Aceeași unitate este înregistrată și ca adverb (5c):

- (5) a. *întoarce-se-vor și sfii-se-vor vârtos currundu* (PH.1500–10: 4^v)
 b. *Nu era pre acel pământ necăiurilea pâine, că vârtos mare eră scumpeate* (PO.1582: 167)
 c. *chibzuiți domniavoastră că seț înțelepți mai vârtos* (DÎ.1592: LXXXII)

Sunt numeroase (și variate ca realizare) mijloacele lexicale de exprimare a intensității (6a-h), construcții care apar fără operator. Cele mai multe s-au păstrat și în limba actuală cu ușoare variații (din exemplele 6a-f, reținem (6f), construcția exclamativă cu valoare superlativă). Altele sunt specifice acelei perioade (6g,h) (Stan 2013, Frâncu 2009):

- (6) a. *urgie fără de măsură* (CS_v.1590–602: 44^f)
 b. *nărod mestecat fără de număr mearse sus cu ei, oi și boi și dobitoace de multe fealure vârtos multe* (PO.1582: 219)
 c. *Dară ceia ce sîntu îngrupați până de tot în focu cine sântu aceia?* (CS_{iv}.1590–602: 21^v)
 d. *Când cel împrumutat iaste de tot sărac* (Prav.1780: 114)
 e. *durare fără seamă* (CS_{xiv}.1609-18: 112^v)
 f. *Doamne, Domnul nostru, câtu-i de minunat numele tău* (DPar.1683: II.5^f)
 g. *Mângăios și milostiv e Domnul în-lu<n>gu-rrebdător* (PH.1500–10: 85^f)
 h. *Traianu au adus apoi nesocotită mulțime de romani* (CIst.1700–50: 33^f)

Tiparul cu adjectivul *nespus* este ambiguu între interpretarea denotativă („care nu este spus”) și cea superlativă (7a). Lipsește din textele din secolul al XVI-lea tiparul *nespus de* (productiv și în limba actuală), identificat mai târziu (Dragomirescu 2015), la sfârșitul secolului al XVII-lea (7b):

- (7) a. *acea neputredă și nespusă dulceată* (CC².1581: 314)
 b. *lucru nespus de mare* (CDicț.1691–7: 301)

Structurile repetitive cu rol intensificator (reluarea numelui prin forma sa de genitiv (8a) sau repetiția operatorului de grad (8b)), păstrate până astăzi, au fost înregistrate și în textele vechi și semnalate în mai multe studii (Niculescu 1999, Frâncu 2009, Stan 2013):

- (8) a. *domnedzeul domnedzeilor* (CS_{XI}.1583–619: 91^f)
 b. *piatra era multă foarte foarte* (BB.1688: 45)

De asemenea, construcțiile comparative cu rol de marcarea a intensității forte sunt identificate din primele texte de secol XVI:

- (9) a. *Alții le va fi trupul putredu ca un câine mortu* (CS_V.1590–602: 55^v)
 b. *Și era ageri ca vântul* (A.1620: 21^v)
 c. *Alții voru fi negri ca însuș diavolul* (CS_V.1590–602: 55^v)
 d. *Și era 300 de stâlpi albi de marmură ca zăpada* (A.1620: 39^f)

Dintre acestea, construcțiile cu adjective cromatice (9c,d) reprezintă o clasă aparte și cunosc interpretări diferite, pentru că, din punct de vedere semantic, sunt adjective prototipic negradabile; construcțiile comparative în care sunt incluse nu se referă atât la intensitatea proprietății, cât la alte dimensiuni specifice adjectivelor culori (puritate, luminozitate, etc., cf. Kleiber 2007).

2.2. În afară de bogăția inventarului de mijloace folosite pentru marcarea superlativului, ne-a atras atenția gradul ridicat de variație sintactică a tiparelor sintactice (aceasta fiind, de fapt, o caracteristică generală a limbii vechi). Această variație sintactică menține caracterul negramaticalizat al mijloacelor de marcarea a intensității până la sfârșitul perioadei vechi. Detașăm în cele ce urmează trăsăturile care nu se mai păstrează sau care sunt mult limitate în limba actuală.

(i) În limba română veche, doi (sau chiar mai mulți) operatori de grad se asociază în limitele aceleiași sintagme, fie amândoi operatori de intensitate (10b,c), fie un operator de intensitate și un marcator comparativ (10a):

- (10) a. *Cine va avea credință ca aceasta, arată-se amu și mai pre iușoru că-i iaste, și mai nalt foarte, și alte multe ce nu-s pre lesne a le isprăvi* (CC².1581: 306)
 b. *căce astădzi atâta tare sântei așa tristi?* (PO.1582: 137)
 c. *Lășă-și domniia fiu-său, lui Tit, om dumnezeesc și preavoinic, bun și ogodnic și foarte îndurător și darnic* (MC.1620: 42^f)

Doi operatori de grad în limitele aceluiași grup nu se pot aplica simultan aceluiași obiect (constrângere discutată pentru limba actuală de Zamparelli 2003). Coocurența mărcilor era însă posibilă și în stadiile vechi ale altor limbi romanice.

În italiana veche, spre exemplu, sunt înregistrate (Salvi, Renzi 2010) construcții în care apar (combinat) o marcă sintetică și un operator de grad: *molto bellissima, la piu ottima cosa*.

(ii) În limba veche, se înregistrează un grad ridicat de libertate de topică pentru unitățile implicate. Operatorul de intensitate poate apărea postpus adjectivului (11a) sau chiar înaintea verbului copulativ într-o structură în care adjectivul ocupă poziția de nume predicativ (11b):

- (11) a. *Și împăratul bătrân foarte și nu poate zbura cu arepile* (FD.1592–604: 534^f)
 b. *Rrebdarea lui Iovu audzitu și sfârșitul Domnului vădzutu, că multu easte milostiv și ieftinu* (CV.1563–83: 67^f)

În privința poziției operatorilor, unii cercetători (Densusianu 1961) au pus fenomenul postpoziției în legătură cu influența slavă (în care *zelo* este plasat după verb / adj / adverb). Credem că, la acest argument, se poate adăuga și tendința generală a libertății de topică manifestată în textele vechi, mai ales că structurile cu *foarte* postpus apar și în texte originale.

(iii) Operatorii de intensitate demonstrează în limba română veche disponibilități combinatorii foarte largi. Pe lângă combinațiile prototipice (cu adjective și adverbe), sunt numeroase construcții cu grupuri prepoziționale (12a–c).

- (12) a. *Poftit-au iară Derjec, foarte cu plecare, svințitul împărătescul scaun și luminatul arhidux Hernestu de Austriia* (DÎ.1593: XC)
 b. *Avraam foarte de demânează să sculă și mearse la locunde era stătut înaintea Domnului* (PO.1582: 63)
 c. *fiind foarte cu orânduială bună* (Prav.1780: 110)

Construcțiile în care operatorii de grad se combină cu grupuri prepoziționale sunt prezente și astăzi (Cornilescu 2009). Au dispărut, în schimb, structurile cu operatori de grad și verbe (posibile numai izolat în construcții de tipul *îți foarte mulțumesc*, vezi Brăescu 2015).

(iv) Se constată în textele din secolul XVI frecvența mare a fenomenelor de discontinuitate sintactică (13a). Ilustrăm, de asemenea, structuri în care operatorul de marcă a intensității forte dislocă forme verbale de conjunctiv (13b). Fenomenul nu este generalizat (13c):

- (13) a. *iar Rahil era frumoasă la chip și ghizdavă la față foarte* (BB.1688: 21)
 b. *Deci tătarii, vădzându-să toți la un loc, să foarte lăuda* (LetN.~1750: 305)
 c. *ca să-l foarte cu deadins așteptăm și foarte să ne teamem și să ne grijim* (CazV.1643: 23^v)

În orice stadiu al limbii, putem vorbi despre fenomenul de „renewal” (Hopper, Traugott 2003: 121), despre proliferarea unor structuri pentru a deservi în paralel aceluiși scop comunicativ. Introducerea unor mărci sau formularea unor preferințe selecționale pentru marcarea intensității forte nu implică automat dispariția unităților care exprimau aceeași noțiune (*vartos, de tot, fără s(e)amă, de tot*).

3. COMPARAȚIA

Diferențele de inventar dintre limba română și limbile romanice, înregistrate în cadrul construcțiilor de intensitate, apar și în cadrul construcțiilor comparative. Spre exemplu, în română, spaniolă, portugheză s-a conservat pentru comparative *MAGIS*, iar în franceză, italiană s-a folosit *PLUS* – poate și pentru că, în această zonă, *MAGIS* a devenit conjuncție (fr. *mais*, it. *ma*) (cf. Niculescu 1999).

3.1. În textele din secolul al XVI-lea, am identificat structuri comparative de inegalitate, iar, în cadrul acestora, structuri de superioritate. Ele se realizează cu ajutorul adverbului operator *mai* (< lat. *MAGIS*) (14a–d) sau *camai* (14e), cel de-al doilea neconservat în limba actuală. Operatorul *mai* din structurile comparative poate însoți adjective (14a,d,e) sau adverbe (14b,c):

- (14) a. *du-te de la mine, că de mine cu mult mai puternic te-ai făcut* (PO.1582: 86)
 b. *că mai bine iaste să greșești (...) decât să faci bunătăți* (CC².1581: 17)
 c. *Bucură-te, arhanghele, că de toți ești tu mai sus la scaunul lui Dumnezeu* (CS_{IV}.1590–602: 17^r)
 d. *se va lumina Fiiul tău în ceriu vârtosu, mai luminos de șapte ori decât soarele* (CS_{IV}.1590–602: 18^v)
 e. *Mai iubite-s decâ<t> aurulu și piatra cea curată multă și mai dulce e de miiarea și fagurul* (PH.1500–10: 15^r)
 f. *cu atâta camai bun fiind decât îngerii* (DPar.1683: 30^v)

Deși are o topică relativ fixată (poziția preadjectivală), termenul *mai* nu era deplin gramaticalizat pentru marcarea comparativului de superioritate în epoca veche. Acest statut este demonstrat prin mai multe trăsături: prezența în structuri dislocate care susțin instabilitatea topicii (15a,b) sau asocierea cu alți operatori de gradare (15c), teste la care au fost supuși, în egală măsură, operatorii de intensitate din exemplele de mai sus. În plus, în combinație direct cu verbul, *mai* se comportă ca un adverb modal obișnuit (15d), utilizare absentă din limba actuală:

- (15) a. *iară mai mare și mai multu rău ne iaste* (DÎ.1599: XVIII)
 b. *Aceia sânt orbi în suflet: mai în mare perire sânt* (CC¹.1567: 76^v)
 c. *Și să făcură glasurile trâmbiții mergând înainte mai tare foarte* (BB.1688: XIX)
 d. *ei mai iubesc pre Dumnezeu decât pre avuția lor* (CC¹.1567: 155^r)

Cu excepția românei, limbile romanice au moștenit din latină și câteva forme sintetice de comparativ, pe care, de multe ori, limba actuală le dublează: fr. *plus mieux*, sp. *mas major* (un echivalent al construcției românești din limba vorbită – *mai superior*) (Niculescu 1999).

Expresiile comparative de egalitate: *tot așa de / atât de* (de origine latină), *la fel de* (de origine maghiară), asociate cu adjective sau cu adverbe nu se înregistrează în primele texte. Sunt prezente numai construcțiile de tip ecuativ, discutate sub (9a).

De asemenea, comparativul de inferioritate lipsește, de altfel acesta a fost interpretat ca având origine literară (franceză – italiană), deci reprezintă o structură comparativă recentă, de secol XIX (Niculescu 1999: 185).

3.2. Ca și celelalte limbi romanice, dar spre deosebire de latină, româna face diferența între superlativul relativ și superlativul absolut. Primul se formează de la comparativ, precedat de articolul definit (pentru franceză sau spaniolă, de exemplu) sau de determinantul *cel* (pentru română) (Nicolae 2015).

Superlativul relativ nu este atestat ca atare în textele din secolul al XVI-lea. Se redă, în general, prin comparativ (16); de altfel, și în franceza veche, valoarea de superlativ era inițial redată prin comparativ, ulterior s-a adăugat articolul hotărât.

(16) *Israil iară de toți feciorii săi mai vârtos iubiia pre Iosif* (PO.1582: 126)

Contextele cu superlativ relativ sunt de fapt ambigue, în măsura în care nu putem admite statutul cert al lui *cel* de formant al superlativului, nu putem anula natura sa de demonstrativ (17a). De asemenea, topica unităților nu confirmă configurația gradului din limba actuală (17b–d).

(17) a. *Și luo Răveca lui Isav celui fiuu mai mare veșmintele mai scumpe ce în casă era și pre Iacov ficior cel mic deade* (PO.1582: 90)

b. *cel frățioru-vă mai mic aduceți-l la mine* (PO.1582: 147)

c. *Amraam luo muiare Iohavet, cea sor[ă] mai mică a tătâni-său* (PO.1582: 197)

d. *luo bogăție cel fecior mai mic cu cel mai mare* (Ev.1642: 175)

4. CONCLUZII

Primul obiectiv al articolului propus a fost înregistrarea unui inventar larg de elemente negramaticalizate (sau parțial gramaticalizate) pentru marcarea gradării în limba română veche; mijloacele înregistrate (mai ales pentru marcarea intensității) reprezintă o clasă dinamică de unități în competiție încă din secolul al XVI-lea.

Comparativ cu sistemul gradării din limba română actuală, în primele texte, se configurează tiparele de superlativ absolut și de comparativ de superioritate. Pentru celelalte trepte (comparativ de egalitate, de inferioritate și superlativ relativ) se înregistrează structuri izolate, instabile, cu un grad ridicat de ambiguitate sintactică.

Cel de-al doilea obiectiv al articolului a fost surprinderea fenomenului de variație sintactică în cadrul categoriei gradării. Prezintă cu precădere contexte adjectivale sau adverbiale, ne-am oprit asupra mai multor trăsături, dintre care subliniem: asocierea mai multor operatori de grad în limitele aceleiași sintagme, instabilitatea topicii pentru unitățile implicate, disponibilitățile combinatorii foarte largi, frecvența mare a fenomenelor de discontinuitate sintactică.

CORPUS

- A.1620 = *Cele mai vechi cărți populare în literatura română*, XI, Alexandria, cea mai veche versiune păstrată, Studiu introductiv, ediție și glosar de Florentina Zgraon, București, Fundația Națională pentru Știință și Artă, 2006.
- BB.1688 = *Biblia adecă Dumnezeiasca Scriptură a Vechiului și Noului Testament*, tipărită întâia oară la 1688 în timpul lui Șerban Vodă Cantacuzino, București, Editura Institutului Biblic, 1977.
- CazV.1643 = Varlaam, *Cazania*, ed. J. Byck, București, Editura Academiei RSR.
- CC¹.1567 = Coresi, *Tâlcul Evangheliilor (1567–1568) (Cazania 1)*, în: Coresi, *Tâlcul evangheliilor și molitevnice românesc*, ed. V. Drimba, București, Editura Academiei, 1998.
- CC².1581 = Diaconul Coresi, *Carte cu învățătură*, ed. S. Pușcariu, Al. Procopovici, București, 1914.
- CDicț.1691–7 = Theodor Corbea, *Dictiones Latinae cum Valachica interpretatione*, ed. A.-M. Gherman, vol. I, Cluj-Napoca, Clusium, 2001.
- CIst.1700–50 = Constantin Cantacuzino, *Istoria Țării Rumânești atribuită stolnicului Constantin Cantacuzino*, ed. O. Dragomir, București, Editura Academiei Române, 2006.
- CPrav.1560–2 = Coresi, Pravila. Ed. Gh. Chivu, în I. Gheție (coord.), *Texte românești din secolul al XVI-lea*, 218–31.
- CS.1580–619 = *Codex Sturdzanus*, Studiu filologic, studiu lingvistic, ediție de text și indice de cuvinte de Gheorghe Chivu, București, Editura Academiei Române, 1993.
- CV. 1563–83 = *Codicele Voronețean*. Ediție critică, studiu filologic și studiu lingvistic de Mariana Costinescu, București, Editura Minerva, 1981.
- DÎ = *Documente și însemnări românești din secolul al XVI-lea*, text stabilit și indice de Gh. Chivu, Magdalena Georgescu, Magdalena Ioniță, Al. Mares, Al. Roman-Moraru, București, Editura Academiei Române, 1979.
- DPar.1683 = Dosoftei, *Parimiile preste an*, ed. M. Ungureanu, Iași, Editura Universității „Al. I. Cuza”, 2012.
- Ev.1642 = *Evanghelie învățătoare*. Ed. A.-M. Gherman, București, Editura Academiei Române, 2011, 153–480.
- FD.1592–604 = *Floarea darurilor*. Ed. Alexandra Roman Moraru, București, Minerva, 1996 (*Cele mai vechi cărți populare în literatura română*, 1), 119–82.
- LetN.~1750 = Ion Neculce, *Letopisețul Țării Moldovei și O samă de cuvinte*, București, ed. a II-a, 1959.
- MC.1620 = M. Moxa, *Cronograf*. Ed. Mihail Moxa, *Cronica universală*, ed. G. Mihăilă, București, Minerva, 1989.
- PH.1500–10 = *Psaltirea Hurmuzaki*, I, Studiu filologic, studiu lingvistic și ediție de Ion Gheție și Mirela Teodorescu, București, Editura Academiei Române, 2005.
- PO.1582 = *Palia de la Orăștie (1581–1582)*, Ediție îngrijită de Viorica Pamfil, București, Editura Academiei, 1968.
- Prav.1581 = *Pravila Ritorului Lucaci*, Text stabilit, studiu introductiv și indice de I. Rîzescu, Editura Academiei, București, 1971.
- Prav.1780 = *Pravilniceasca condică*, Colectivul pentru vechiul drept românesc condus de acad. A. Rădulescu, București, Editura Academiei, 1957.

BIBLIOGRAFIE

- Avram 1997 = M. Avram, *Gramatica pentru toți*, București, Humanitas.
- Brăescu 2015 = R. Brăescu, „Diachronic remarks on Romanian superlative intensifiers. Foarte – a grammaticalized marker”, în G. Pană Dindelegan, R. Zafiu, A. Dragomirescu, I. Nicula, A. Nicolae, L. Esher (eds.), *Diachronic Variation in Romanian*, Newcastle upon Tyne, Cambridge Scholars Publishing, p. 151–167.
- Ciompec 1985 = G. Ciompec, *Morfosintaxa adverbului românesc*, București, Editura Științifică și Enciclopedică.

- Cornilescu 2008 = A. Cornilescu, „Reanaliză și interpretare: structura lui *decât*”, în G. Pană Dindelegan (ed.), *Limba română. Dinamica limbii, dinamica interpretării*, București, Editura Universității din București, p. 203–212.
- Cornilescu 2009 = A. Cornilescu, „Measure Phrases and the syntax of Romanian nouns and adjectives”, *Bucharest Working Papers in Linguistics*, nr. 1, p. 35–66.
- Densusianu 1961 = O. Densusianu, *Istoria limbii române*, vol. I, București, Editura Științifică.
- Dragomirescu 2015 = A. Dragomirescu, „The Diachronic Relation between *de nespus* (of unspoken) and *nespus de* (unspoken of) “very”, în G. Pană Dindelegan, R. Zafiu, A. Dragomirescu, I. Nicula, A. Nicolae, L. Esher (eds.) *Diachronic Variation in Romanian*, Newcastle upon Tyne, Cambridge Scholars Publishing, p. 169–194.
- Hopper, Traugott 2003 = P. J. Hopper, E. Traugott, *Grammaticalization*, Cambridge, Cambridge University Press.
- ELR 2001 = M. Sala (coord.), *Enciclopedia limbii române*, 2001, București, Univers Enciclopedic.
- Frâncu 2009 = C. Frâncu, *Gramatica limbii române vechi (1521–1780)*, Iași, Casa Editorială Demiurg.
- GALR 2005 = V. Guțu Romalo (coord.), *Gramatica limbii române*, 2005, București, Editura Academiei Române.
- GLR 1966 = A. Graur, M. Avram, L. Vasiliu (coord.), *Gramatica limbii române*, 1966, București, Editura Academiei Române.
- GR 2013 = G. Pană Dindelegan (ed.), 2013, *The Grammar of Romanian*, Oxford, Oxford University Press.
- ILR 1969 = I. Coteanu (ed.), *Istoria limbii române*, București, Editura Academiei.
- Kleiber 2007 = G. Kleiber, „Adjectifs de couleur et gradation : une énigme... « très colorée »”, în *Travaux de linguistique* 55, p. 9–44.
- Lüder 1996 = E. Lüder, *Procedee de gradație lingvistică*, Iași, Editura Universității „Al. I. Cuza”.
- Marchello-Nizia 2006 = C. Marchello-Nizia, *Grammaticalisation et changement linguistique*, Bruxelles, Duculot.
- Mîrzea Vasile 2012 = C. Mîrzea Vasile, *Eterogenitatea adverbului românesc: tipologie și descriere*, București, Editura Universității din București.
- Nicolae 2015 = A. Nicolae, „On the syntactic specialization of Romanian demonstratives and the grammaticalization of the article *cel*”, în *Revue roumaine de linguistique*, LX, 1, sub tipar.
- Niculescu 1999 = Al. Niculescu, „Structura și evoluția comparației în română – în perspectivă romanică”, în *Individualitatea limbii române între limbile romanice*, 3, *Noi contribuții*, Cluj-Napoca, Clusium, p. 182–188.
- Pană Dindelegan 1992 = G. Pană Dindelegan, *Sintaxă și semantică. Clase de cuvinte și forme gramaticale cu dublă natură*, București, Tipografia Universității din București.
- Pană Dindelegan 2003 = G. Pană Dindelegan, *Elemente de gramatică. Dificultăți, controverse, noi interpretări*, București, Humanitas Educațional.
- Salvi, Renzi 2010 = G. Salvi, L. Renzi (ed.), *Grammatica dell'italiano antico*, Bologna, Il Mulino.
- Stan 2013 = C. Stan, „Gradarea și comparația”, în *O sintaxă diacronică a limbii române vechi*, București, Editura Universității din București, p. 307–317.
- Stoica 2015 = G. Stoica, „The Adjectival Category of Intensity. From Latin to Proto-Romanian”, în G. Pană Dindelegan, R. Zafiu, A. Dragomirescu, I. Nicula, A. Nicolae, L. Esher (eds.) *Diachronic Variation in Romanian*, Newcastle upon Tyne, Cambridge Scholars Publishing, p. 123–150.
- Zafiu 2006 = R. Zafiu, *Observații asupra construcțiilor comparative din română*, în G. Pană Dindelegan (coord.), „Limba română – Aspecte sincronice și diacronice”, București, Editura Universității din București, p. 215–222.
- Zamparelli 1993 = R. Zamparelli, *Pre-nominal Modifiers, Degree Phrases and the structure of AP*, University of Venice Working Papers in Linguistics, 3, 1, p. 138–161.

INTENSITY AND COMPARISON IN OLD ROMANIAN

(Abstract)

I propose a diachronic analysis of degree constructions within a representative corpus of Romanian texts (starting from the 16th century). The historical observations have the aim of highlighting certain aspects pertaining to the present-day language, a phase in which certain syntactic or interpretative changes have occurred. It is generally acknowledged that, gradually, the inventory of degree markers has expanded. I establish the syntactic-semantic particularities of the patterns in succession, insisting especially on grammaticalization phenomena in comparative and in superlative structures as well.

I insist on certain aspects of syntactic variation among which are the following: the status of degree markers (grammaticalized or undergoing a grammaticalization process), the syntactic structure of the degree phrase, the free word order.

Cuvinte-cheie: română veche, operator, topică, gramaticalizare.

Keywords: old Romanian, marker, word order, grammaticalization.

*Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti”
al Academiei Române
București, Calea 13 Septembrie nr. 13*

Ioan Milică, Roxana Pătraș

DICȚIONARUL LIMBAJULUI POETIC EMINESCIAN

I. Profilul enciclopedic al creației eminesciene a impus, ca reflex metodologic, alcătuirea unor lucrări de referință, apte să traseze semnificații ale operei sau să îi orienteze în chip eficient pe cercetătorii mai mult sau mai puțin avizați. În istoria interpretării operei lui Mihai Eminescu se conturează două direcții principale de abordare sistematică devenite, în timp, teme de dezbatere: 1. editarea textelor eminesciene, atât în formă integrală (proces inițiat de filologi și critici literari, exemplul cel mai cunoscut fiind ediția *magna* concepută de Perpessicius), cât și sub formă de *restitutio*, prin facsimilarea manuscriselor (proces desfășurat tot sub egida Academiei Române, prin activitatea editorială a echipei conduse de Eugen Simion) și 2. alcătuirea unor lucrări de istorie literară și lingvistică istorică, demers, de asemenea, de tip exhaustiv, prin care s-a urmărit identificarea elementelor originale ale creației eminesciene și nu numai. Ambele tipuri de cercetare au implicat echipe de lucru cu sarcini, metodologii și scopuri diferite, dar care, în fond, reprezintă versanții aceleiași reacții epistemice de tip maximalist.